

**Solutions to the Challenges of Judicial Procedure in Dealing with
Crimes Against Spiritual Dignity in Cyberspace**

Habibollah Mohamadifard¹
Seyed Hosein Hashemi²
Shahrdad Darabi³

Received Date: 13 Oct 2021
Reception Date: 18 Jan 2022

Abstract

Effective criminal justice policy in crimes against moral dignity in cyberspace needs a fundamental review and solutions such as: Applying the principles of Islamic criminal policy in these crimes can be useful because the laws and rules in this area are based on Islamic rules such as The principle of participatory criminal policy, the establishment of an amnesty institution, the application of Islamic principles regarding freedom, the application of the principles of impunity, decriminalization and delinquency in Islamic criminal policy. Rules of fair trial should be observed especially in these crimes, such as the principle of prohibition of criminal criminality, attention to the criminal principles of the Constitution, adoption of various methods of prevention, appropriate methods of compensation and appropriate punishment, attention to the role of victims in committing these crimes, exploitation One of the universal principles of fair criminal justice is the emphasis on international criminal justice, the tendency to create a global cooperation, the adoption of a special criminal policy towards

¹ . PhD student Department of Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran

² . Associate Professor, Department of Law, Mofid University, Qom, Iran. (Corresponding Author) shhashmi@gmail.com

³ . Assistant Professor Department of Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

specific victims such as children and women, which can be the most important practical and theoretical solutions in this area.

Keywords: Judicial procedure, crimes against moral dignity, cyberspace, appropriate punishment

راهکارهای رفع چالش‌های رویه‌ی قضایی در برخورد با جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای سایبر^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۸

حبیب‌الله محمدی فرد^۲

سید حسین هاشمی^۳

شهرداد دارابی^۴

چکیده

سیاست جنایی قضایی کارآمد در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی نیازمند بازنگری اساسی است و راهکارهایی همچون: اعمال اصول سیاست جنایی اسلامی در این جرایم می‌تواند مفید باشد چرا که قوانین و قواعدی که در این حوزه وجود دارد بر اساس قواعد اسلامی تدوین شده است مانند اصل مشارکتی بودن سیاست جنایی، ایجاد نهاد عفو، اعمال اصول اسلامی در خصوص آزادی، بکارگیری اصول کیفرزدایی، جرم‌زدایی و بزه‌پوشی در سیاست جنایی اسلام. قواعد دادرسی عادلانه به طور خاص در این جرایم باید مراعات شود مانند اصل منع جرم‌انگاری قضایی، توجه به اصول کیفری قانون اساسی، اتخاذ روش‌های مختلف پیشگیری، اتخاذ شیوه‌های متناسب با جبران زیان و کیفرگزینی متناسب، توجه به نقش

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری با عنوان « جرائم علیه شخصیت معنوی اشخاص در فضای مجازی با تاکید بر رویه قضایی » است که برای دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم در مقطع دکتری نگاشته شده است.

۲. دانشجوی دکتری گروه حقوق، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

۳. دانشیار گروه حقوق دانشگاه مفید، قم، ایران. (نویسنده مسئول) shhashmi@gmail.com

۴. استادیار گروه حقوق، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

بزه‌دیدگان در ارتکاب این جرایم، بهره‌گیری از اصول جهانی دادرسی کیفری عادلانه با تاکید بر رویه‌ی قضایی کیفری بین‌المللی، گرایش به سوی ایجاد یک همکاری جهانی، اتخاذ سیاست جنایی ویژه نسبت به قربانیان خاص مانند کودکان و زنان که می‌تواند به عنوان مهمترین راهکارهای عملی و تئوری در این حوزه وجود داشته باشد.

واژگان کلیدی: رویه‌ی قضایی، جرایم علیه حیثیت معنوی، فضای مجازی، کیفرگزینی متناسب.

مقدمه و بیان مسئله

با توجه به ضرورت حمایت از شخصیت معنوی، باید دانست که فضای مجازی به دلیل ویژگی‌های خاص خود مانند پوشیده بودن، گسترده بودن، سرعت انتشار و ... می‌تواند وسیله-ی مخرب‌تری در صدمه زدن به حیثیت معنوی باشد، از سوی دیگر، برخی از انواع مختلف اعمال مجزمانه تنها از طریق فضای مجازی قابلیت ارتکاب دارند و همین مسئله باعث شده است که توجه به موضوع دوچندان شود.

جرایم علیه حیثیت معنوی اشخاص با هر وسیله و ابزاری که محقق شود، خساراتی زیانبار و گاه غیرقابل جبران بر جای می‌گذارد. رویه‌ی قضایی در پاسخ به جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی با چالش‌هایی از قبیل، تخصصی بودن جرایم، فراملی بودن، گسترده بودن، خلاء قانونی و ... روبرو است و مهمتر اینکه سیاست جنایی مستقر و رویه‌ی ثابتی در این خصوص دیده نمی‌شود و سرگردانی به شکلی بارز وجود دارد. برای رفع این چالش‌ها، نیاز به راهکارهایی است که بتوان به بهترین وجه ممکن پاسخ کیفری متناسب، عادلانه و اصلاح-گرانه‌ای نسبت به این جرایم از رویه‌ی قضایی انتظار داشت.

۱. اتخاذ سیاست جنایی متناسب با جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی

یکی از مهمترین چالش‌های پیش روی رویه‌ی قضایی در حقوق ایران مسئله‌ی مربوط به سرگردانی در سیاست جنایی متناسب در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی است، این مسئله باعث شده است که درصدد برآییم، تا راهکارهایی برای رفع این سردرگمی و اتخاذ یک رویه‌ی مناسب و البته منطبق با اصول دادرسی عادلانه اتخاذ کنیم. این اصول باید با در نظر گرفتن اصول کلی سیاست جنایی و مکتب فکری حاکم بر عملکرد دستگاه قضایی باشد.

گاهی ارتکاب جرم تحت تأثیر پیشرفت و تکنولوژی اتفاق می‌افتد که این حوزه در خود مجرمان جدیدی را خلق کرده که سیاست جنایی نیز اگرچه نمی‌تواند به سرعت تحول در پیدایی مجرمان پیش رود؛ اما بی‌تفاوت نیز نمی‌باشد. در چنین فضایی که از آن با عنوان فضای مجازی یاد می‌شود، افراد و اجتماعات خارج از حوزه دولت‌ها نقش آفرینی می‌کنند و کنترل سنتی دولت‌ها بر حوزه‌های کارکردی همچون امنیت، ایجاد نظم سیاسی، مدیریت و ساماندهی

فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را با چالش‌های جدی روبرو ساخته‌اند. چالش‌هایی که بعضاً هر یک از آنها برای ایجاد تزلزل در هر دولتی کافی است که صحنه گردان این چالش‌ها و حفره‌ها همان بزه‌کاران نام‌آشنایی هستند که در سراسر جهان امنیت مردم و دولت‌ها را هدف قرار داده‌اند. (باقری حسین‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱) برای ایجاد و تدوین یک سیاست جنایی کارآمد نیازمند تمسک به اصولی هستیم که برگرفته از مکتب فکری حاکم بر منبع قوانین کیفری باشد.

۱-۱. اعمال اصول سیاست جنایی اسلامی در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای سایبری. در کنار دو ایدئولوژی سرکوبگرانه و اصلاح‌پذیری، می‌توان به نگاه سوم و ایدئولوژی سومی اشاره نمود، که همان نگاه دینی‌بوده و لزوم‌دار قالب این‌دو ایدئولوژی قابل تعریف نمی‌باشد، سیاست جنایی اسلام دارای ویژگی‌های خاص و مشترک با مدل‌های دیگر دولتی و نیز جامعه‌وی است که برخی از این ویژگی‌ها را می‌توان در آرای محاکم در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی مشاهده نمود.

الف- مشارکتی بودن

در سیاست جنایی اسلام مشارکت بزه‌کار و جامعه مدنی در جرایم علیه حیثیت معنوی دیده می‌شود. حقوق بزه‌کار مانند توبه، اصل برائت، قاعده درء، قبول انکار پس از اقرار و ... از جمله این موارد است. جامعه نیز با نهادهایی مانند امر به معروف و نهی از منکر جهت پیشگیری از وقوع جرم و یا میانجیگری بعد از وقوع جرم در پاسخ به پدیده‌ی مجرمانه دخالت دارد.

سیاست جنایی اسلام بیشترین تأکید خود را در از میان بردن زمینه‌ها و عوامل بروز جرم، متمرکز کرده، و با خودکنترلی و در مراحل بعدی نیز با احساس مسئولیت نسبت به دیگران و دگرکنترلی در جامعه به این هدف می‌اندیشد. (محمدی جورکویه، ۱۳۸۹: ۹۸) در احکام اسلامی مسوولیت اجتماعی برای همه‌ی افراد وجود دارد و در نتیجه‌ی آن تکالیفی مانند امر به

معروف و نهی از منکر نیز مشخص شده است^۱ که در ردیف واجباتی چون نماز و روزه و امثال آن قرار دارد. از جمله مهمترین نمودهای مشارکتی بودن سیاست جنایی اسلام مربوط به دفاع از عرض، ناموس و اموال دیگران در برابر تجاوز است. جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی با هدف قرار دادن عرض و ناموس و آبروی افراد، نیازمند آن است که از نهادهای مشارکتی و جامعی در پاسخ به آن بهره‌گیری شود.

در سیاست جنایی اسلام اصل بر کنترل اجتماعی است و نه کنترل دولتی و سرکوبگرانه. این مهم وقتی به شکل نظام‌مند و خارج از افراط‌گرایی ایجاد شود نیاز به واکنش‌های تند را کاهش خواهد داد و این مسئله را رغم خواهد زد که در سیاست جنایی اسلام اصل را بر پیشگیری یا نهایتاً کنترل اجتماعی قرار دهد. نهاد امر به معروف و نهی از منکر مهمترین نمود آن است.

در جامعه‌ای که هر فرد فقط به خود و منافع شخصی خود می‌اندیشد و به آینده و سرنوشت دیگران کاری ندارد و به تعبیری حس مسئولیت اجتماعی در افراد وجود ندارد، سیاست کیفری امری بی‌نتیجه و کم‌تاثیر است.^۲

در دین اسلام شرایط تصدی منصب قضا مترقی‌تر است و دقت بیشتری در تصدی این منصب صورت می‌گیرد. این دقت سبب می‌شود مردم همکاری بیشتری با دستگاه قضایی خواهند داشته باشند و بزهکاری پنهان کاهش پیدا کند. (آخشجیان، ۱۳۹۴: ۱۱۰)

این اصل از جمله مواردی است که سیاست قضایی در آرای خود با در نظر گرفتن قواعدی مانند قاعده‌ی درء، اصل برائت و حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مدنظر قرار داده است. در همین زمینه می‌توان به پرونده‌ی قتل ع.خ در سال ۱۳۹۲ اشاره کرد که دیوان عالی

۱. آیات متعددی از قران کریم ضرورت توجه به این امر مهم و حیاتی را بیان می‌فرماید؛ از جمله آیه شریفه که می‌فرماید: و باید جمعی از میان شما باشند که دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر نمایند و اینها رستگارانند. (آل عمران: ۱۰۴)

۲. رسول خدا (ص) فرمود: «همه شماها نگهبان و نسبت به افراد زیر دست خود مسئول هستید» (کلینی، ۱۳۸۸، ۱: ۲۱۰).

کشور حکم اعدام ضارب این امر به معروف و ناهی از منکر را تایید نمود و نشان داد که حمایت از این اصل شرعی و اجتماعی تا چه اندازه اهمیت دارد و هم چنین در دیوان‌عالی کشور شعبی خاص برای رسیدگی به موضوع امر به معروف و نهی از منکر توسط روحانیونی که از این جهت مورد تعرض قرار گرفته‌اند ایجاد شده است. با این حال به نظر می‌رسد که دیوان‌عالی کشور مسئله‌ی مشارکتی بودن سیاست جنایی خود در جرایم علیه حیثیت معنوی را در آرای دیگر اصداری چندان مورد توجه قرار نداده است.

ب- دیدگاه اسلام درباره‌ی آزادی

برداشت از آزادی در سیاست‌های جنایی مختلف در ابعاد تقنینی و قضایی موجب تعیین نوع کیفر و چگونگی پاسخ به جرایم علیه حیثیت معنوی خواهد بود. محاکم در برخورد با جرایم علیه حیثیت معنوی بخصوص جرایم تعزیری در این دسته، با در نظر گرفتن تئوری و دیدگاه سیاست جنایی اسلام نسبت به آزادی اقدام به صدور رای خواهد کرد. به دلایل مختلف مانند نبود تعریف جامع از آزادی و همچنین مشخص نبودن محدودیت‌های آن در قبال حیثیت معنوی افراد، آرای محاکم در این خصوص رویه‌ی متناسب و یکسانی در پیش نگرفته‌اند.

آزادی با عناصری چون تفکر، دعوت به امور خیر، حفظ منافع و مصالح دیگران و رعایت منافع و مصالح دیگران و رعایت نظم و قانون عقلایی پیوند عمیق دارد. (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۲۸۸) آزادی به آن معنی است که انسان آزاد آفریده شده است و خود می‌تواند به تنظیم و تدوین طرح زندگی خود بپردازد و در مقابل اعمال و تصمیمات خود جوابگو می‌باشد. این آزادی تا زمانی است که صدمه‌ای به دیگران وارد نشود یا انجام عملی که به زیان دیگران تمام می‌شود مرتکب نشود. از مبانی مهم آزادی، تعقل و تفکر دانسته شده است.^۱

از نظر اسلام، آزادی هر فردی نه تنها به رعایت آزادی و حقوق دیگران محدود است، بلکه به اصل کرامت انسانی نیز مقید می‌شود. در جرم زنا و شرب خمر به جهت نقض کرامت

۱. آیات ۱۹۱ - ۱۹۲ سوره آل عمران.

خویش مورد مجازات واقع می‌شود. (جوادی آملی، ۱۳۹۳: ۱۶۱) حد آزادی، مصالح مادی، دنیایی و آخرتی انسان‌هاست. (محمدی، ۱۳۶۴: ۱۱)

برخی آزادی را یک ارزش و هدف نهایی و برخی آن را وسیله‌ای برای رسیدن به ارزش‌ها دانسته‌اند، (دبیرزاده، ۱۳۹۴: ۵۶) آنارشیستی و اقتدارگریزی از جمله رویکردهایی است که آزادی را به حد افراطی مورد توجه قرار می‌دهد، در مکتب اسلام هدف تکامل انسان در مسیر سیر الی الله با رعایت کرامت فردی و جمعی است. (فروغی و سایرین، ۱۳۹۷: ۴۶ - ۴۷)

برخی معتقدند رویکرد عمده‌ی سیاست جنایی قضایی کشور نسبت به آزادی و تفاسیری که از متون قانونی ارائه می‌دهد سنتی و شکل‌گرایانه است، رویکرد محاکم به عنوان دادرسی آزادی‌خواه و عدالت‌گرا از صحنه رسیدگی شکل‌گرا غایب است. (نجفی و سایرین، ۱۳۹۸: ۲۹۳)

به نظر می‌رسد که در جرایم فضای مجازی سخت‌گیری و نوعی محدودیت در آزادی در جرایم علیه حیثیت معنوی افراد در سیاست جنایی قضایی دیده می‌شود چنانچه در یک رای، قاضی با لحاظ حیثیت افراد، شماره تلفن را نیز به عنوان سرِ شخصی تلقی کرده است و افشای آن در فضای سایبر را قابل کیفر دانسته است. در این رای برای متهم به انتشار عکس‌های مستهجن جهت تشویق شاکیه به عمل منافی عفت و انتشار شماره تلفن وی بر پایه اقرار وی و به استناد مواد ۱۳۴، ۱۷۱، ۲۱۱، ۷۴۲ و ۷۴۳ قانون مجازات اسلامی، نامبرده را به جرایم زیر محکوم کرده است: ۱- انتشار عکس‌های مستهجن، ۲- تشویق و ترغیب شاکیه به عمل منافی عفت ۳- انتشار اسرار خصوصی (شماره تلفن) شاکیه در صفحات مستهجن فضای مجازی و انتشار اکاذیب از طریق رایانه که منجر به هتک حیثیت شاکیه در سطح وسیع شده^۱.

ج- بکارگیری اصول کیفرزدایی، جرم‌زدایی و بزه‌پوشی در سیاست جنایی اسلام

اصل مذکور در گفتمان سیاست جنایی قضایی کشور در جرایم مختلف علیه حیثیت معنوی دارای نمودهای متفاوتی بوده است. در جرایم دیگر علیه حیثیت اجتماعی، فرهنگی و

۱. رای شماره ۹۴۰۹۹۷۲۱۲۴۴۰۰۹۰۷ در پرونده ۹۴۰۹۹۸۲۱۷۹۰۰۰۲۲۰ به تاریخ ۱۳۹۴/۹/۴ صادره از شعبه

۱۰۸۹ دادگاه کیفری دو تهران.

بخصوص جرایم دیگر حدی می‌توان گفت که تا حدودی بزه‌پوشی و جرم‌زدایی در رویه‌ی دستگاه قضایی کشور اصل مستقر گفتمان سیاست جنایی آن محسوب می‌شود.

برخی از فقها در اعمال تعزیر بر تمامی افعال حرام و ترک واجب را تاکید نکرده و آن را نپذیرفته‌اند. صاحب جواهر در یکی از دو موردی که متذکر مسئله شده است- تعزیر بر حرام فاقد مجازات مصرح در شرع را به قید کبیره بودن حرام مقید نموده‌اند (نجفی، ۱۳۶۷: ۴۴۸) احکام و مقررات اسلامی که دلالت بر «کیفرزدایی» یا به تعبیر دقیق‌تر اجتناب و انحراف از کیفر را دنبال می‌کنند بسیار متعدد و مختلف بوده تمامی مراحل دادرسی کیفری را شامل می‌شود. (حسینی، ۱۳۸۰: ۸۴)

در برخی از مصادیق جرایم علیه حیثیت معنوی که موضوع آن‌ها حیثیت فرهنگی و اجتماعی هست، گفتمان سیاست جنایی دستگاه قضایی با توجه به آرائی که صادر شده است نشان از بزه‌پوشی و جلوگیری از تورم قضایی دارد. در خصوص تهیه و تکثیر تصاویر مستهجن^۱، دیوان عالی کشور بیان کرده است که «صرف تهیه و توزیع و تکثیر تصاویر و فیلم‌های مستهجن و مبتذل برای تحقق افساد فی الارض کافی نیست».

دستگاه قضایی کشور نیز می‌تواند با اقداماتی که در حوزه‌ی صلاحیتی او قرار دارد، اصول مذکور را تقویت کرده و در جهت اعمال آن‌ها در کنار دیوان عالی کشور سیاست کیفری بزه‌پوشی را اجرا نماید. این اعمال عبارتند از: ۱- بهره‌گیری از سیستم موقعیت داشتن تعقیب: سرعت عمل در برخی از پرونده‌ها و صبر و عدم عجله در پرونده‌های کم اهمیت ۲- بایگانی موقت و مشروط پرونده، ۳- استفاده کم و مناسب از قرارهای بازداشت موقت که می‌تواند آزادی افراد را بهتر تامین نماید. (آخشیحیان و نجفی توانا، ۱۳۹۴: ۱۷۹)

در جرایم مطبوعاتی که مرتبط با جرم علیه حیثیت معنوی تلقی می‌شود می‌توان گفت که گرایش به سمت بزه‌زدایی و کیفرزدایی در آرای دیوان عالی کشور دیده می‌شود. به عنوان مثال در مواردی که نشر چند مطلب مجرمانه در یک نشریه ایجاد می‌شود می‌توانیم بگوییم که

۱. شماره دادنامه قطعی: ۹۱۰۹۹۷۰۹۱۰۵۰۰۸۹۴ تاریخ دادنامه قطعی: ۱۹/۱۲/۱۳۹۱

قواعد تعدد جرم مطرح می‌شود و این در حالی است که به موجب رای ۵/۱۷۲۴ مورخه ۱۳۰۹/۱/۲۰ شعبه ۲ دیوان عالی کشور مجازات اشد اعمال شده است نه اینکه جمع مجازات‌ها حاکم باشد. این طرز فکر در پرونده‌های زیر اعمال شده است: روزنامه جامعه ۷۷/۳/۱۸، هفته نامه آینده ۷۷/۱۱/۱۵، روزنامه خرداد ۷۸/۸/۸ و نهایتاً هفته نامه آوت ۷۹/۴/۸ که مجازات اشد در چندین عنوان مجرمانه اعمال شد و نه جمع مجازات‌ها. (غریبی، ۱۳۹۳: ۹۹)

رویه قضایی در ایران در جرایم سایبری به طور کلی بر سخت‌گیری در کیفرگزینی و پاسخ‌کیفری سخت‌گیرانه تاکید کرده است. دلیل این سخت‌گیری اینگونه بیان شده است: ۱- این اعمال با سرعت زیاد و در زمانی اندکی صورت می‌پذیرد و به مانند یک بیماری مسری است که در زمان اندک در یک منطقه بزرگ شیوع می‌یابد. ۲- ناشناخته بودن مرتکبین و ابزاهای مختلف برای استتار و مخفی کاری موجب شده است که این جرایم عمدتاً قبل از اطلاع نهادهای قانونی و حتی خود قربانی رخ داده و آثار جرایم و نرم‌افزارهای مورد استفاده پس از ارتکاب توسط بزه‌کار از بین برود. (جوان جعفری، ۱۳۸۹: ۱۷۶)

اصل بزه‌زدایی بر خلاف اصول دیگر سیاست جنایی اسلام مانند اصلاح و بازپذیری و یا پیشگیری از جرم در جرایم علیه حیثیت معنوی رویکرد غالب است، دلیل این موضوع نیز این بوده است که در سال‌های گذشته تاکید بر حذف مجازات‌های شدید و بدنی مانند قطع عضو، حذف اعدام و به طور کلی پیروی از سیاست جنایی جهانی در جرم‌انگاری و تعیین کیفر بوده است.

۱-۲. اعمال قواعد دادرسی عادلانه در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای سایبری

دستگاه قضائی به عنوان نهاد مرجع و ناظر، ملزم به تبعیت و بسط اصول حقوقی دادرسی-های عادلانه بوده و در جرایم علیه حیثیت معنوی، به دلیل تعارضی که با آزادی‌ها و حقوق فردی ایجاد می‌شود، این کارکرد دستگاه قضایی بیشتر خواهد شد. مهمترین اصلی که یک نهاد قضائی در رسیدگی کیفری به نظر می‌رسد باید در نظر بگیرد منع جرم‌انگاری غیر ضروری قضائی است و اصول دیگر در سایه‌ی این اصل و پیروی از مقررات قانون دادرسی کیفری می‌تواند مورد بررسی واقع شود.

الف- اصل منع جرم‌انگاری قضائی

مراجع قضایی صالح به جرم‌انگاری نیستند و این مهم بر عهده‌ی قانون‌گذار است. محاکم باید در آرای مختلف با تفاسیر مضیق از قوانین کیفری به نفع متهمین رویکرد منع جرم‌انگاری در جرایم علیه حیث معنوی را اتخاذ نمایند و بر گفتمان توسعه‌ی جرم در سیاست جنایی خود خط بطلان بکشند.

در یکی از آرای صادره از سوی محاکم در خصوص جرایم مرتبط با حیثیت معنوی در فضای مجازی، به این موضوعات مهم توجه شده است و عنوان گردیده است که دادگاه نمی‌تواند با توسعه‌ی مفهوم یک جرم، به تعیین کیفر اقدام نماید.^۱

در برخی از آرای قضایی، شاید به دلیل نگاه سخت‌گیرانه‌ی سیاست جنایی قضایی به این موضوعات است که سبب شده است برخی اعمال غیر سایبری در این محدوده قرار بگیرد و با عنوان جرم فضای مجازی مورد حکم واقع شود: نمونه رای در این زمینه با عنوان انتشار اکاذیب از طریق رایانه بوده که در رای آمده است: در خصوص اتهام آقای ... دایر بر افترا از طریق رایانه در فضای مجازی موضوع شکایت خانم دادگاه بزه منتسبه را محرز دانسته و در اجرای ماده ۶۹۷ قانون مجازات ۱۳۷۵ ... حکم بر محکومیت متهم صادر می‌کند.^۲ در این رای مشخص نیست که چرا عنوان مجرمانه رایانه‌ای توسط قاضی انتخاب شده است و این در حالی است که به ماده قانونی اشاره شده که در حوزه‌ی جرایم سایبری نیست.

ب- اصول برگرفته از قانون اساسی تاثیرگذار بر سیاست جنایی قضایی کشور

برخی از معیارهای عام در رسیدگی به جرایم علیه حیثیت معنوی و برخی دیگر به طور خاص وجود دارد که می‌تواند در اتخاذ سیاست جنایی قضایی نقش مهمی داشته باشد. این معیارها از این قرار هستند:

۱. دادنامه شماره ۶۰۰۱۹ - ۹۲ - ۹۲/۲/۲۸ در پرونده کلاسه ۱۰۰۵۷۸ - ۹۰ صادره از شعبه ۱۰۸۳ دادگاه

کارکنان دولت تهران

۲. دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۲۱۲۴۴۰۰۶۳۲ در پرونده ۹۴۰۹۹۸۲۱۷۸۳۰۰۲۴۷ به تاریخ ۱۳۹۵.

- ۱- معیار اصل ۴۰: جلوگیری از اضرار به غیر و تجاوز به منافع عمومی.
 - ۲- معیار اصل نهم قانون اساسی که بر اساس آن تنها مجوز ایجاد محدودیت در حقوق و آزادی‌های مشروع، جلوگیری از خدشه به استقلال سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظام و تمامیت ارضی ایران است.
 - ۳- اصل ۲۴ قانون اساسی: تنها زمانی می‌توان در آزادی مطبوعات مداخله نمود که برای جلوگیری از اخلال در مبانی اسلام باشد و یا اینکه برای جلوگیری از تعلل و اخلال در حقوق عمومی باشد.
- اصول حقوقی گفته شده در قانون اساسی که تعیین‌کننده‌ی خط‌مشی و سیاست کیفری محاکم می‌باشد و هم اینکه می‌تواند بیانگر حدود آزادی افراد در اجتماع باشد و به همین میزان در تعیین سیاست جنایی در جرایم علیه حیثیت معنوی تاثیرگذار خواهد بود. دستگاه قضایی کشور در مقام اجرای این اصول و پاسداری از قانون اساسی، لزوماً باید سیاست جنایی را در پیش گیرد که بتواند این اهداف را برآورده نماید.
- ۱-۳. اتخاذ روش‌های مختلف پیشگیری
- با توجه به رویکرد کلی مقابله با جرائم که در دهه‌های اخیر شاهد تحولات شگرفی نیز بوده است، می‌توان دو گزینه را پیش رو قرار داد که عبارت‌اند از: اقدامات کیفری و غیرکیفری. در زمینه اقدامات کیفری سعی می‌شود از طریق جرم‌انگاری از ارتکاب جرم بازداشته شوند. (نیازپور، ۱۳۸۲، ص ۱۲۴)
- رویکرد دوم که در بستر جرم‌شناسی تبلور یافته و با الهام از علوم دیگر نظیر پزشکی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و.... پدید آمده، اتخاذ تدابیر پیشگیرانه را در دستور کار خود قرار داده است. از مهم‌ترین و مؤثرترین این الگوها می‌توان به پیشگیری اجتماعی^۱ و پیشگیری وضعی^۲ از جرائم اشاره کرد. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۰۸)

^۱. Social Prevention

^۲. Situational Prevention

در سیاست جنایی عموماً سه شیوه پاسخ‌دهی علیه بزه‌کاری وجود دارد که مکمل یکدیگر هستند: مرحله قبل از تصمیم قطعی مجرم به ارتکاب جرم. مرحله پس از تصمیم قطعی مجرم به ارتکاب جرم و قبل از تحقق عمل مجرمانه؛ مرحله پس از اجرای فکر مجرمانه و تحقق بزه‌کاری: در این مرحله از طرفی به دلایل و عوامل مختلف در وقوع جرم اعم از اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حتی ژنتیکی و تأثیر آن‌ها بر وقوع جرم و هم‌چنین محیط و وضعیت فرد در معرض بزه‌کاری و بزه‌دیدگی توجه و تأکید فراوان می‌شود. (میرخلیلی، ۱۳۸۳: ۲۵)

سیاست جنایی قضایی مسلماً نمی‌تواند در مراحل اول و دوم پیشگیری، نقش مستقیمی داشته باشد، با این وجود دستگاه قضایی می‌تواند به انحاء مختلف مانند صدور احکامی مبنی بر مجازات‌های خدمات عمومی، آموزش مجرمان و حتی بزه‌دیدگان و ... نقش مهمی در پیشگیری از وقوع این جرایم داشته باشد که به نظر می‌رسد تا به امروز در این زمینه فعالیت موثری وجود نداشته است.

قوه قضائیه در راستای پیشگیری از جرم نقش مدیریتی دارد و سیاست‌گذاری را بر عهده دارد. (بیات و سایرین، ۱۳۸۷: ۱۲۷) از جنبه‌ی دیگر باید گفت پیشگیری پس از وقوع جرم نیز وظیفه قوه قضائیه است، جنبه‌های اصلاح‌گرانه می‌توانند در پیشگیری از جرم مفید باشند. (وطنی و اسدی، ۱۳۹۵: ۱۱۷)

سه عامل مانع تحقق اهداف پیشگیری از این جرائم می‌شوند که لازم است در سیاست جنایی قضایی مورد توجه قرار بگیرد چرا که عدم امکان پیشگیری از یک جرم، موجب ایجاد تعهد بیشتر برای دستگاه قضایی خواهد شد، این موانع عبارتند از: ۱. مجرمان سایبر از لحاظ تخصص و مهارت در سطح بالایی قرار دارند، واقعاً خطرناک هستند و تدابیر پیشگیرانه در برابر آنها یارای مقاومت ندارد. ۲. فضای سایبر با ویژگی‌های منحصر به فرد خود، فی‌نفسه مانع تحقق اهداف پیشگیرانه است. ۳. تدابیر فنی پیشگیرانه خیلی زود توسط مجرمان متخصص از بین می‌رود. سه اصل مهم آزادی بیان، جریان آزاد اطلاعات و حریم خصوصی از موانع حقوق بشری در پیشگیری از جرایم سایبری هستند. بنابراین، باید یک راه حل بینابین اتخاذ شود که به

موجب آن ضوابطی که تدوین می‌گردد، بر اساس قواعد و مقررات حقوقی و همچنین ملاحظات حاکم بر فضای سایبر باشند. (جلالی فراهانی، ۱۳۸۴: ۱۶۳)

در یک نمونه رای دیده می‌شود که دادگاه در خصوص اتهام خانم ... دایر بر هتک حیثیت آقای دکتر ... که در دانشگاه سخنرانی کرده‌اند و متهمه با تحریف سخنان ایشان و تغییر صوت و تصویر شاکی و انتشار در فضای مجازی موجب هتک حیثیت ایشان شده است، کیفر ۹۱ رو ز حبس را برای متهمه در نظر گرفته است که مستند به ماده ۷۴۴ قانون مجازات می‌باشد.^۱ در این رای و بسیاری از آرای مشابه دیگر در این زمینه نمی‌توان هیچ اثری از احکام و اقدامات پیشگیرانه و بازدارنده ملاحظه کرد، مسلماً پیشگیری از جرم در این مرحله برای جرایم بعدی با توجه به تصمیمات دادگاه می‌تواند امکان‌پذیر باشد که نیاز به رویه‌ای مبتنی بر سیاست جنایی پیشگیرانه دارد.

۴-۱. اتخاذ شیوه‌های متناسب جبران زیان و کیفرگزینی متناسب

یکی از مهمترین رسالت‌های دستگاه قضایی، احقاق حقوق از دست رفته قربانیان جرایم است. در جرایم علیه حیثیت معنوی، مسلماً باید شیوه‌هایی متناسب برای جبران زیان‌های معنوی و حیثیتی تعیین شود.

روش‌های جبران خسارت که همانا شیوه‌های اجرای تعهد فاعل زیان می‌باشند، بر مبنای اهداف مسؤولیت مدنی تعیین می‌گردند. اهداف موردنظر عبارت‌اند از: جبران کامل خسارت، جلب رضایت زیان‌دیده و بازگرداندن وضع پیشین وی. (ذاکری نیا و صفایی، ۱۳۹۴: ۲۶۵)

اصل جبران زیان‌های وارده به عنوانی یکی از اصول پذیرفته شده و غیرقابل انکار مورد توجه حقوقدانان بوده است چنانکه برخی حقوق‌دانان این اصل را یکی از سه اصل اساسی حاکم بر روابط حقوقی انسان‌ها دانسته‌اند. (کاتوزیان، ۱۳۷۰: ۳)

اگر بعضی افراد به خود اجازه می‌دهند به دیگران اهانت کنند، تهمت بزنند، بدآموزی نمایند، اسرار دیگران را فاش کنند، اشاعه اکاذیب و ... نمایند، عموماً به دلیل بی‌توجهی مراجع قانونی

^۱ - <https://vakilsara.ir/>

و قضائی به فراهم کردن ضمانت اجرای مؤثر برای این‌گونه خسارات است و محاکم قضائی کمتر خود را درگیر این گونه مسائل پیچیده و پردردسر می‌نمایند. (حاتمی، ۱۳۷۶: ۹)

اداره حقوقی قوه قضائیه در پاسخ سؤال: آیا به تبع امر جزائی می‌توان دادخواست ضرر و زیان معنوی ناشی از جرم به دادگاه تقدیم نمود یا خیر؟ و دادخواست مذکور قابل رسیدگی است یا نه؟ مقرر داشته «مقررات مربوطه به مطالبه ضرر و زیان مادی و معنوی و اصل ۱۷۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به این قبیل خسارات تصریح کرده است. بنابراین مطالبه ضرر و زیان مادی و معنوی ناشی از جرم جنبه قانونی دارد. در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی، علاوه بر بهره‌گیری از شیوه‌های جبران سستی، اقدام به اتخاذ روش‌های نوین نیز داشته باشند.

در کنار تعیین شیوه‌های جبران زیان متناسب، لازم است دستگاه قضایی در امر کیفرگزینی در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی با دیدگاهی افتراقی عمل نماید. (توحیدی نافع و امیرلی، ۱۳۹۷: ۳۷)

در یک پرونده که تعدادی از خانم‌ها از متهم بابت انتشار تصاویر خصوصی آن‌ها شکایت کرده بودند، متهم با بیان اینکه تصاویر گرفته شده فاقد وصف ابتذال بوده و مشمول جرایم رایانه‌ای نیست و البته دلایل دیگر، خود را بی‌گناه می‌داند. در نهایت دادگاه متهم را بابت انتشار تصاویر مبتذل و خصوصی شکات در فضای مجازی و بدون رضایت و موجب هتک حیثیت ایشان می‌داند و به استناد ماده ۷۴۵ قانون مجازات اسلامی متهم را به دو سال حبس و پرداخت چهل میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌کند و حبس نیز به حبس تعلیقی تبدیل می‌شود.^۱ چنانچه ملاحظه می‌شود در این رای کیفری متناسب با زیان وارده به حیثیت زیان-دیدگان لحاظ نشده است.

۱-۵. توجه به نقش بزه‌دیدگان

بزه‌دیدگان به چند دسته تقسیم می‌گردند: ۱- زنان و دختران بزه‌دیده ۲- کودکان بزه‌دیده ۳- ناتوانان بزه‌دیده ۴- اشخاص حقوقی بزه‌دیده ۵- بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای و ... می‌توان

^۱ - <https://vakilsara.ir>

انواع مختلفی از بزه‌دیدگی را با توجه به نوع تقسیم‌بندی‌های مختلف ارائه داد که یکی از آنها بر حسب نقش و تاثیر بزه‌دیدگی بر انجام بزه می‌باشد. و یا اینکه بزه‌دیده شخص حقیقی یا حقوقی و همچنین انسان یا شی و یا حیوانات باشند.

در پاسخ به جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی لازم است که از رویکردهای مختلف بهره گرفته شود. رویکردهایی که در نهایت به اتخاذ سیاست جنایی عادلانه و مفید در قبال این جرایم منجر شود. ویژگی فضای مجازی به نحوی نیست که عوامل مختلف تاثیرگذار بر جرم سایبری مانند محدودیت‌های محیط بیرون، زمینه‌های وسوسه انگیز خلوت فضای مجازی، بی احتیاطی بزه‌دیدگان و نبود ساز و کارهای کنترلی و ... در فضای مجازی، نادیده گرفته شود. (توحیدی نافع و امیرلی، ۱۳۹۷: ۵۷).

یک رای در این زمینه به این شکل صادر شده است: «در خصوص اتهام آقای ... به مباشرت در مدیریت سایت‌های مستهجن فارسی و با لحاظ فعالیت موثر وی و مدیریت سایت‌های ضداخلاقی و دینی شهوت‌سرا و ایکس پرشیا به عنوان مدیرکل سایت و مدیریت تمامی مدیران و اعضای تحت مجموعه و ایجاد هماهنگی میان سایت‌های مستهجن و نظارت بر آنها و فعالیت موثر و چشمگیر در جهت به فساد کشاندن جامعه اسلامی و انحراف جوانان به دو سال حبس و چهل میلیون ریال جریمه محکوم می‌نماید»^۱

در این رای به مدیریت تارنمای مستهجن اشاره شده است و نه به افسادفی‌الارض؛ رویکرد دادگاه انقلاب به این اعمال به شکلی سخت‌گیرانه نیست چرا که اقتضات فضای سایبر و به طور خاص، گرایش و میل کاربران به تقویت تارنمای جنسی و عدم حضور افراد نامتمایل به این سایت‌ها نهایتاً سبب شده است که صدق عنوان افسادفی‌الارض دور از واقعیت باشد. (توحیدی نافع و امیرلی، ۱۳۹۷: ۵۷)

می‌توانیم گاهی جامعه را که قربانی جرم است دارای نقشی در وقوع جرم بدانیم. در سیاست جنایی قضایی به این موضوعات توجه نشده است و به نظر می‌رسد که باید به نحوی

۱. دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۶۲۸۰۰۷۰۵ به تاریخ ۱۰/۴/۱۳۹۱ از شعبه ۲۸ دادگاه انقلاب

در رویه‌های آتی مورد نظر قرار بگیرد. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ با تاسی از فقه اسلامی برخی از مواردی را که می‌توان قائل به نقشی برای بزه‌دیده بود را برشمرده است و برخی دیگر از موارد را به عمد یا سهوا در مقررات خود جای نداده است. همین موضوع است که سبب می‌شود برای رویه‌ی قضایی و سیاست جنایی این رسالت را قائل شویم که در این خصوص و با توجه به اوضاع و احوال خاص هر جرم بخصوص جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی به شکلی ویژه عمل نماید. عدم توجه به نقش جامعه در وقوع جرایم به عنوان بزه‌دیده نیز یکی از چالش‌های کلی در این جرایم محسوب می‌شود.

۲. بهره‌گیری از اصول جهانی دادرسی کیفری عادلانه با تاکید بر رویه‌ی قضایی کیفری بین-

المللی

توسعه سریع فناوری رایانه و ارتباطات در ۵۰ سال گذشته چالشی برای قوانین ملی و بین‌المللی است. رویکردهایی که حول محور رسیدگی در جرایم سایبری با توجه به دیدگاه‌های حقوقی مطرح می‌باشد می‌توان شامل موارد زیر دانست.

اولین رویکرد استدلال می‌کند که نیازی به وحشت وجود ندارد، هیچ چیز جدیدی در مورد رایانه‌ها نیست رویکرد دوم کاملاً مخالف نظر فوق است ایده اصلی آن این است که دنیای کامپیوتر دنیای جدید است و برای کنترل آن نیازمند یک سیستم کاملاً جدید و کامل است.

(Lessig, 1999: 18)

رویکرد سوم ترکیبی از دو رویکرد قبلی است. طرفداران آن استدلال می‌کنند که سیستم‌های حقوقی موجود قادر به کنترل کامل فعالیت‌های اینترنتی نیستند. اما، آن‌ها معتقدند که توسعه یک سیستم قانونی جدید برای سازماندهی فضای سایبری کاملاً غیر واقعی است. (Cprioli & R. Sorieul, 1997: 78.) نگراننده با روش سوم موافق است و تاکید دارد که سیستم حقوقی موجود، بسیاری از زمینه‌ها را پوشش می‌دهد که کامپیوترها از دیدگاه عملی قانونی تغییری نداشته یا تاثیری نداشته‌اند. با این حال، برخی از مفاهیم و چالش‌های جدید وجود دارد که باید از طریق روش‌های مختلف قانون در سطح ملی و بین‌المللی و یا حتی در یک سیستم خود تنظیم شده برای برخی مسائل مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۱. اسناد بین‌المللی در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای سایبری در سال‌های اخیر اسنادی در قالب دستورالعمل‌ها، کنوانسیون‌ها و رهنمودها، اقدام به اتخاذ سیاست کیفری یکسان و عادلانه در این عرصه نموده‌اند. این اسناد می‌تواند جایگزین مناسبی برای خلاءهای قانونی و رویه‌های قضایی ناقص و ناکارآمد باشد.

الف: شورای اروپا (کنوانسیون بوداپست)

کنوانسیون جرایم سایبری معروف به «کنوانسیون جرایم سایبری بوداپست» یا «کنوانسیون بوداپست» نخستین معاهده بین‌المللی است که به جرائم رایانه‌ای و اینترنتی می‌پردازد. کنوانسیون مذکور در چهارچوب معاهده، دولت‌های عضو را مکلف به تبعیت از قواعد تعیین شده در آن می‌نماید؛ کنوانسیون به کشورهای در حال توسعه نیز در راستای بهترین روش‌های نوشتاری، قانون مجازات سایبری خود را هدایت و ارشاد نمود. (Jamil , Zahid, 2013: 91)

کشورهای عضو AALCO مانند مصر، نیجریه و پاکستان از این کنوانسیون به‌عنوان یک مدل استفاده کرده و بخشی از قوانین خود را مطابق با آن تهیه کرده‌اند بدون آنکه به طور رسمی به آن ملحق شوند. کنوانسیون جرایم اینترنتی با پیروی از پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون جرایم اینترنتی آغاز شد که در سال ۲۰۰۶ به اجرا گذاشته شد.^۱ حداقل مواردی که اعضای کنوانسیون جرایم سایبری باید در قوانین خود منظور بدانند شامل:

- دسترسی غیرقانونی به سیستم کامپیوتری (هک کردن، دور زدن حفاظت از رمز عبور، ثبت کلید، استفاده از نقاط ضعف نرم افزاری و غیره)
- رهگیری غیرقانونی (نقض حریم خصوصی ارتباطات داده)
- تداخل داده‌ها (کدهای مخرب، ویروس‌ها، اسب‌های تروجان و غیره)
- تداخل سیستم (مانع استفاده قانونی از سیستم‌های کامپیوتری)

^۱ - Available at: <https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/CoE-030128-AdditionalProtocol.pdf>.

- سوء استفاده از دستگاه‌ها (ابزار جرم و جنایت سایبری)
 - جعل مربوط به کامپیوتر
 - تقلب در کامپیوتر
 - پورنوگرافی کودکان
 - سخن گفتن از نفرت، عصبانیت و نژادپرستی
 - نقض کپی رایت و حقوق مرتبط
- قواعد ماهوی و شکلی کنوانسیون بوداپست در صورتیکه به طور کامل مطالعه و بررسی شود می‌تواند در پرکردن خلاءهای قانونی و اتخاذ روش مناسب دادرسی در جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی، در حقوق کیفری ایران مفید فایده باشد. مسلماً نمی‌توان این قبیل از قواعد را به طور کامل اجرا کرد ولی مطمئناً در افزایش دانش قضات، مقامات دادرسی و وکلا و مشاورین حقوقی می‌تواند ثمربخش بوده و در ایجاد رویه‌ی مناسب و ایجاد یکی سیاست قضایی علمی موثر باشد.
- با مطالعه متن قانون جرایم رایانه‌ای و مقایسه آن با کنوانسیون بوداپست، می‌توان به این نتیجه رسید که برخی از جرایم و تعیین مجازات برای آن‌ها از دید قانون‌گذار دور نگه داشته شده است:
- دسترسی غیرمجاز به سامانه‌هایی که با تدابیر امنیتی حفاظت نشده‌اند.
 - قانون در مورد سرقت هویت و یا داده‌های هویتی اشخاص در فضای سایبر ساکت است.
 - عدم رویکرد افتراقی از رهگذر کیفی‌گذاری تشدید در مورد هرزه‌نگاری کودکان نسبت به بزرگسالان.
 - شخصیت، مقام و جایگاه فرد بزه‌دیده (متضرر از جرم) در تعیین مجازات هتک حیثیت لحاظ نشده است. (رهبری، رؤسای قوای سه‌گانه، مراجع تقلید و...)

- عدم جرم انگاری آزاررسانی و به ستوه آوری اشخاص در بستر فضای سایبر. (پاک نهاد و سدره نشین، ۱۳۹۰: ۳۵)^۱

ب: سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۲

سازمان همکاری اقتصادی و توسعه اولین سازمان بین‌المللی بود که دستورالعمل‌های جرم کامپیوتری را آغاز کرد. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه در سال ۲۰۰۴ یک گروه کاری بر روی هرزنامه ایجاد کرد.

سازمان همکاری اقتصادی و توسعه یک وب سایت برای دولت‌ها برای به اشتراک گذاشتن سیاست‌ها و بهترین شیوه‌ها را در نظر گرفته است. سازمان مذکور امروز به طور مستقیم به جرم سایبری عمل نمی‌کند. این سازمان بیشتر بر امنیت سایبری تمرکز می‌کند و با یک رویکرد سیاسی هماهنگ جهانی، ایجاد اعتماد و اطمینان می‌کند. در نهایت جرایم طبقه‌بندی شده توسط این سازمان به شرح زیر می‌باشد:

- ورود، تغییر، پاک کردن و یا متوقف سازی داده‌های رایانه‌ای و برنامه‌های رایانه‌ای که به طور ارادی با قصد انتقال غیرقانونی وجوه یا هرچیز با ارزش دیگر، صورت گرفته باشد.

- ورود، تغییر، پاک کردن و یا متوقف سازی داده‌ها یا برنامه‌های رایانه‌ای که به صورت عمدی و به قصد ارتکاب جعل صورت گرفته باشد.

- ورود، تغییر، پاک کردن و یا متوقف سازی داده‌ها یا برنامه‌های رایانه‌ای و یا هرگونه مداخله‌ی دیگر در سیستم‌های رایانه‌ای که به صورت عمدی و با قصد جلوگیری از عملکرد سیستم رایانه‌ای و یا ارتباطات صورت گرفته باشد.

- تجاوز به حقوق انحصاری مالک یک برنامه‌ی رایانه‌ای حفاظت شده با قصد بهره برداری تجاری و ارایه‌ی آن به بازار.

^۱ - Cyber Stalking

^۲ - The organization for Economic Co-operation and Development (OECD).

- دستیابی یا شنود در یک سیستم رایانه‌ای و یا ارتباطی که آگاهانه و بدون کسب مجوز از فرد مسئول سیستم مزبور، چه با تخطی از تدابیر امنیتی و چه با هدفی غیرشرافتمندانه صورت گرفته باشد.

در سال ۱۹۸۳، سازمان همکاری اقتصادی و توسعه مطالعه‌ای درباره قوانین موجود جرم‌سایبری در کشورهای جهان انجام داد و امکان‌پذیری یکپارچه سازی این نظام‌های گوناگون را به شکل یک واکنش بین‌المللی واحد بررسی کرد. در ۱۸ سپتامبر ۱۹۸۶، این سازمان مجموعه «جرم مرتبط با رایانه: تجزیه و تحلیلی درباره سیاست حقوقی» را منتشر کرد. این گزارش قوانین موجود در چند کشور را بررسی کرده و فهرستی حداقلی از رفتارها را پیشنهاد کرد که نیازمند جرم‌انگاری از سوی کشورهای عضو بودند. این پیشنهادها عبارت بودند از کلاهبرداری و جعل، تغییر داده‌ها و برنامه‌های رایانه‌ای، حق نشر و شنود ارتباطات یادگیر کارکردهای یک سیستم رایانه‌ای یا مخابراتی، سرقت اسرار تجاری، و دسترسی به سیستم‌های رایانه‌ای یا استفاده غیرمجاز از آنها.

ج: سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو)^۱

سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو)، در سال ۲۰۱۳ به تهیه پیش‌نویس سندی که بتواند آن را به الگویی قابل پیروی برای همه کشورها بدل نماید، مبادرت نمود.

این دستورالعمل تعریف جامع و مانعی از جنگ سایبری ندارد ولی اقدامات سایبری را در صورتی مخرب می‌داند که کشوری به زیرساخت‌های سایبری کشور دیگر آسیب برساند. زیرساخت سایبری عبارتست از منابع ارتباطات، ذخیره‌سازی و محاسباتی که بر اساس آن سامانه‌های اطلاعاتی عمل می‌کنند. ظاهراً این آسیب باید فیزیکی باشد (Schmitt, 2013: 24-25).

این قبیل از اسناد بین‌المللی که جنبه‌ی ارشادی و علمی دارند می‌توانند به عنوان یک منبع مهم در اختیار قانون‌گذاران و حتی قضات قرار داشته باشند تا بتوانند از راه‌حل‌ها و تعاریف و مصادیق مختلف آن بهره‌گیرند تا بر این اساس در موارد مشابه اعمال گردد. موضوع قابل توجه اینکه دستورالعمل تالین هرچند در رابطه با جنگ سایبری است ولی نباید فراموش کرد

^۱- NATO.

که یکی از مهمترین مصادیق هتک حیثیت نه برای افراد بلکه دولت‌ها می‌تواند حمله سایبری باشد و موجبی برای هتک حیثیت دولتمردان نیز خواهد شد.

۲-۲. حرکت در مسیر همکاری بین‌المللی

به دلیل خصوصیات لامکانی و لازمانی که برای جرایم سایبری قابل تصور است باید گفت که نیاز اساسی به جهانی سازی این رشته از حقوق کیفری و حرکت در مسیر جهانی شدن، امری اجتناب ناپذیر است که جز با همکاری بین‌المللی قابل تصور نیست.

همین موضوع باعث شد که بعد از پیدا شدن وجهی بین‌المللی برای جرایم رایانه‌ای، اقدامات گسترده‌ای در جهت ساماندهی، پی جویی و تعقیب جرایم تبادل اطلاعات در عرصه بین‌المللی صورت بگیرد و از کشورها خواسته شده بر مبنای موازین حقوق داخلی خود به توافقنامه‌ی دوجانبه یا چندجانبه بین خود اقدام نمایند و اسناد بین‌المللی منطقه‌ای که به آن ملزم شده‌اند را زمینه‌ی همکاری خود قرار دهند. (جوانمردی صاحب، ۱۳۹۴: ۵۵)

متحدالشکل‌سازی بین‌المللی حقوق، شامل تمام سعی و تلاش‌هایی است که با هدف غلبه بر تفاوت‌های میان نظام‌های حقوقی داخلی متعدد، از طریق بسط سیستمی از قوانین که جایگزین قوانین ملی موجود در تنظیم یک موضوع معین می‌شود، صورت می‌گیرد که این فرایند به شکل واضحی متفاوت از متحدالشکل سازی قوانین داخلی است. (جلالی و توسلی اردکانی، ۱۳۹۸: ۷)

اسناد مهم بین‌المللی که در این مسیر تدوین شده‌اند به قرار زیر هستند:

- رهنمودهای ناظر بر حمایت از حقوق فردی، حریم خصوصی و گردش فرامرزی داده و اطلاعات شخصی در سال ۱۹۷۹ که توسط سازمان همکاری اقتصادی و توسعه منتشر شد.
- توصیه‌نامه‌ی سازمان ملل متحد در مورد حقوق تجارت بین‌الملل (آنسیترال)^۱ ۱۹۸۵.
- سند مطالعه‌ی جامع در خصوص جرم سایبری در سال ۲۰۱۳ توسط سازمان ملل.
- قطعنامه‌های انجمن بین‌المللی حقوق جزا

^۱ - United Nations Commission on International Trade Law(UNCITRAL)

حقوق مانند سایر ابعاد زندگی بشری از پدیده جهانی شدن تأثیر می‌پذیرد. در مسیر جهانی شدن گام‌هایی لازم است که بتوان با سرعت بیشتری حرکت کرد، با وجود فعالیت‌های گوناگون سازمان‌های بین‌المللی هنوز هم جامعه جهانی به هدف خود دست نیافته است، بنابراین، وجود مقررات مدونی که کاستی‌های سایر مقررات را برطرف کند، لازم‌الاجرا باشد و بتواند مقبولیت جهانی را به دست آورد، ضروری است. (جلالی و توسلی اردکانی، ۱۳۹۸: ۱)

۲-۳. اتخاذ سیاست جنایی ویژه نسبت به قربانیان خاص

حقوق بین‌الملل در سال‌های اخیر اسناد و مقررات خاصی در حمایت از حقوق زنان و کودکان تدوین کرده است و شاید کمترین سندی را بتوان یافت که به حقوق این دو گروه توجه نکرده باشد، از سوی دیگر مقررات خاصی نیز در کنترل و نظارت بر فضای مجازی تدوین شده است که در جهت حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر از جمله زنان و کودکان نیز بوده است، گرچه جرم‌انگاری در حقوق بین‌الملل هنوز ضمانت اجرایی ندارد ولی کنوانسیون‌های جهانی و منطقه‌ای کشورهای عضو را ملزم کرده‌اند در این زمینه اتخاذ تصمیم مناسبی داشته باشند.

اسناد بین‌المللی مختلفی وجود دارد که به حمایت مستقیم از کودکان و زنان به عنوان بزه‌دیدگان خاص جرایم فضای مجازی پرداخته و در کنار اعلامیه‌های کلی حقوق بشری منبعی برای تدوین قوانین داخلی در جرایم فضای مجازی به شمار می‌روند. اسناد بین‌المللی در حمایت از بزه‌دیدگی زنان و کودکان در فضای مجازی به عنوان عرف بین‌المللی برای کشورها و نظام‌های حقوقی مختلف منبعی قابل استناد تلقی می‌شود و از سوی دیگر برخی عهدنامه‌ها نیز به عنوان سندی بین‌المللی و قانونی عادی تلقی می‌شود که می‌تواند نواقص مقررات داخلی را جبران نماید. (هنری قانع، ۱۳۹۹: ۷)

دو گروه مهم اجتماعی یعنی زنان و کودکان از قربانیان خاص محسوب می‌شوند چرا که هم از جنبه‌ی دفاعی در موضع ضعیف‌تری قرار دارند و هم به لحاظ اجتماعی و روانی در موقعیتی قرار دارند که باید به شکلی ویژه مورد توجه دستگاه قضایی قرار بگیرند.

الف: سیاست جنایی ویژه نسبت زنان

از جهت لطمه به حیثیت معنوی در یک جرم واحد نمی‌توان تمامی افراد جامعه را به یک اندازه زیان‌دیده در نظر گرفت، بنابراین لازم است سیاست جنایی قضایی در صدور آرا و همچنین اتخاذ شیوه‌های متناسب جبران زیان به گونه‌ای بر اساس جبران‌مداری و بر مبنای تئوری‌های عدالت ترمیمی عمل نماید.

سخت‌گیری در کیفرگزینی در جرایم رایانه‌ای بر اساس نگرش‌های مختلفی محقق می‌گردد که یکی از مهمترین آن‌ها مربوط به رویکرد پیامدگرایی است. در واقع پیامدگرایی بیشتر بر مبنای موقعیت بزه‌دیدگان است. پیامدگرایی از دو دیدگاه مورد مطالعه قرار می‌گیرد. نخست از منظر گستردگی نتایج زیانبار جرایم و دیگر کثرت بزه‌دیدگان. (توحیدی نافع و جلالی، ۱۳۹۷: ۴۹) به همین دلیل است که در خصوص حمایت از زنان در این حوزه باید به شکل افتراقی و خاص عمل شود و سیاست جنایی قضایی با درک موقعیت‌های مختلف در ارتباط با این بزه-دیدگان بر مبنای رویکرد پیامدگرایی و حمایت از بزه‌دیدگان عمل نماید.

ب: سیاست جنایی ویژه نسبت کودکان

جرایم علیه حیثیت معنوی در فضای مجازی گروه در معرض خطر دیگر یعنی کودکان و نوجوانان را بیش از سایر گروه‌ها تهدید می‌کند. عدم آگاهی کودکان و همچنین عدم سلطه‌ی قانون و حاکمیت‌ها بر این فضا موجب شده است که قربانیان زیادی در این عرصه وجود داشته باشد.

به جهت آنکه نوجوانان حدود ۹۱ درصد سهم را در استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات دارند، شمار بالایی از بزه‌دیدگان را به خود اختصاص داده‌اند. ویژگی‌های بزه‌دیده شناختی اطفال از جمله: حفظ ارتباط با دیگران در عین تنهایی، نیازمندی و مددخواهی کودکان، سادگی و زودباوری کودکان، هیجان‌طلبی و تنوع‌خواهی، حس استقلال‌طلبی و بلوغ زودرس، حساسیت عاطفی کودکان، وابستگی اینترنتی، حمایت‌طلبی و تایید‌طلبی در کودکان و نوجوانان، وضعیت روحی- روانی بزه‌دیده و ویژگی‌های فضای سایبر از جمله جهانی و فرامرزی بودن، دستیابی آسان به آخرین اطلاعات، جذابیت و تنوع، آزادی اطلاعات و

ارتباطات از مهمترین عوامل موثر در بزه‌دیدگی اطفال در فضای سایبر می‌باشد. (عالیشاهی، ۱۳۹۵: ۱)

تایید و تاکید نظام‌های حقوقی و اجتماعی مختلف، اعم از داخلی و بین‌المللی بر اصل لزوم حمایت ویژه از کودکان و نوجوانان می‌باشد. با عنایت به پیشرفت فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، از جمله مهم‌ترین چالش‌های پیش روی کودکان و نوجوانان در این خصوص می‌توان به مخاطرات ناشی از حضور ناگزیر این گروه سنی در دو محیط رایج برای آنان یعنی مدرسه و فضای سایبر اشاره نمود که هر یک دربردارنده موضوعات و پیامدهای گوناگونی است و مستلزم پیش‌بینی تدابیر کیفری و غیر کیفری در سیاست جنائی جامع به منظور پاسخ‌دهی و پیشگیری در این زمینه می‌باشد. (محسنی، ۱۳۹۰: ۱)

خشونت سایبری علیه کودکان در زمره‌جدی‌ترین خشونت‌هایی است که کودکان نسل جدید در معرض آن قرار دارند. این گروه سنی به نحوی باید مورد حمایت قانون و دستگاه قضایی قرار بگیرد که از پیامدهای آتی و تاثیر در زندگی آینده‌ی این افراد بکاهد، ایجاد جامعه‌ی سالم زمانی میسر است که نسلی سالم و به دور از ناهنجاری‌های اجتماعی و شخصیتی تربیت شده باشد.

حمایت از کودکان و نوجوانان تنها در مقام قربانی جرم نیست و هنگامی که کودکان یا نوجوانان به عنوان مرتکب جرم، محکوم واقع می‌شوند نیز می‌توان از این تئوری حمایتی بهره برد. به عنوان مثال در یک رای آمده است: «در خصوص اتهام آقای .. هفده ساله دایر بر مزاحمت تلفنی برای خانم ... و نشر اکاذیب از طریق سامانه رایانه‌ای و قرار دادن شماره تلفن شاکیه در فیس بوک به عنوان زنی بدکاره.. دادگاه با توجه به نوجوان بودن بزهکار و به جهت بازپروری صحیح کودک و با استناد به موادی از قانون مجازات و قانون جرایم رایانه‌ای و مواد ۱، ۳، ۶، ۲۰، ۳۶ و ۴۰ پیمان نامه کودک، متهم را بابت بزه‌های انتسابی به یک میلیون ریال جریمه و ده میلیون ریال جریمه محکوم می‌نماید»^۱ در این رای جزای نقدی به جهت

۱. دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۷۲۶۰۰۵۵۵ در پرونده کلاسه ۹۱۰۹۹۸۲۱۷۸۳۰۰۳۹۹ به تاریخ ۱۳۹۳/۹/۱۰ از شعبه ۱۱۸۶ دادگاه عمومی جزایی تهران.

بازپروری صادر شده است که به نظر می‌رسد چندان کیفر متناسب با این تئوری نباشد و از سوی دیگر مقررات تعدد جرم در این خصوص نمی‌تواند صحیح باشد. (توحیدی نافع و جلالی، ۱۳۹۷: ۵۶)

کودکان برای فروشندگان و بازاریابان، مشتریان جذابی هستند، اطلاعات بی‌ضرر و بی‌اهمیت مانند کدپستی، نام مدرسه و ... وقتی در دسترس افراد قرار می‌گیرد فجایعی جبران‌ناپذیر به همراه دارد. از دیگر جنبه‌های استفاده از اطلاعات کودکان مربوط به پژوهشگران است که در بسیاری از موارد به نقض حریم خصوصی کودکان منجر می‌شود. اقدامات در جهت صیانت از حریم خصوصی و حیثیت معنوی کودکان با دو جبهه مورد توجه قرار بگیرد ۱- تلاش در ایجاد همکاری میان سازمان‌های مجری قانون در سراسر دنیا و دوم: آموزش کودکان در مورد خطرات و فریب‌های اینترنت. (محسنی، ۱۳۹۰: ۲۱)

البته گروه‌های آسیب‌پذیر محدود به کودکان و زنان نیست و برخی از مشاغل و اشخاص معروف نیز در این فضا، مورد تهدیدات فراوانی قرار می‌گیرند که به نظر می‌رسد رسالت سیاست جنایی قضایی در این خصوص قابلیت طرح بیشتری داشته باشد.

نتیجه گیری

سیاست‌هایی که امروزه در هر جامعه برای مقابله با پدیده مجرمانه در بخش‌های مختلف تقنینی، قضایی و اجرایی و در مقوله پیشگیری از جرم تدوین و اعمال می‌شود راهکاری برای مقابله مدرن با جرایم و اعمال مجازات‌ها است.

برداشت از آزادی در سیاست‌های جنایی مختلف در ابعاد تقنینی و قضایی موجب تعیین نوع کیفر و چگونگی پاسخ به جرایم علیه حیثیت معنوی خواهد بود. دیدگاه سیاست جنایی اسلام در مورد حیثیت معنوی باید تبیین شود تا بتوان محدودیت‌های آن را در جرایم علیه آن مدنظر قرار داد. محاکم در برخورد با جرایم علیه حیثیت معنوی بخصوص جرایم تعزیری در این دسته، با درنظر گرفتن تئوری و دیدگاه سیاست جنایی اسلام نسبت به آزادی اقدام به صدور رای خواهد کرد. دستگاه قضائی به عنوان نهاد مرجع و ناظر، ملزم به تبعیت و بسط اصول حقوقی دادرسی‌های عادلانه بوده و در جرایم علیه حیثیت معنوی، به دلیل تعارضی که با آزادی‌ها و حقوق فردی ایجاد می‌شود، این کارکرد دستگاه قضایی بیشتر خواهد شد و می‌تواند در نقض یا رعایت اصول حقوقی دادرسی منصفانه مشخص‌تر باشد.

سیاست جنایی قضایی مسلمانی می‌تواند در مراحل قبل و حین ارتکاب جرم در پیشگیری نقش مستقیمی داشته باشد، این نقش به گونه‌ای است که در مرحله‌ی سوم و پاسخدهی، موثرتر خواهد بود. قوه قضائیه در راستای پیشگیری از جرم، نقش مدیریتی دارد و سیاست-گذاری را بر عهده دارد. از جنبه‌ی دیگر باید گفت پیشگیری پس از وقوع جرم نیز وظیفه قوه قضائیه است، به عبارت دیگر کشف جرم، تعقیب مجرم و مجازات مرتکبین پس از وقوع جرم، در راه پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین است. جنبه‌های اصلاح‌گرانه می‌توانند در پیشگیری از جرم مفید باشند.

در جرایم علیه حیثیت معنوی، مسلمانی باید شیوه‌هایی متناسب برای جبران زیان‌های معنوی و حیثیتی تعیین شود. عدم توجه به نقش جامعه در وقوع جرایم به عنوان بزه‌دیده نیز یکی از چالش‌های کلی در این جرایم محسوب می‌شود. از مهمترین بزه‌دیدگان در برخی از جرایم

خاص، جامعه یا نظم اجتماعی به طور کلی زندگی اجتماعی و نظم و آرامشی است که در آن وجود دارد.

اسناد بین‌المللی مختلفی وجود دارد که به حمایت مستقیم از کودکان و زنان به عنوان بزه-دیدگان خاص جرایم فضای مجازی پرداخته و در کنار اعلامیه‌های کلی حقوق بشری منبعی برای تدوین قوانین داخلی در جرایم فضای مجازی به شمار می‌روند. علاوه بر تنظیم مقررات در خصوص جرم‌انگاری و حمایت تقنینی که از کودکان و زنان در جرایم فضای مجازی در عرصه‌ی بین‌المللی می‌شود. دو گروه مهم اجتماعی یعنی زنان و کودکان از قربانیان خاص محسوب می‌شوند چرا که هم از جنبه‌ی دفاعی در موضع ضعیف‌تری قرار دارند و هم به لحاظ اجتماعی و روانی در موقعیتی قرار دارند که باید به شکلی ویژه مورد توجه دستگاه قضایی قرار بگیرند.

کتابنامه

۱. آخشیجیان، حسن (۱۳۹۴)، سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با جرایم علیه امنیت ملی، استاد راهنما دکتر علی نجفی توانا پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۲. باقری حسین‌آبادی، علی (۱۳۹۳)، سیاست جنایی قضایی ایران در قبال جرایم رایانه-ای، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما مهرداد رایجیان اصلی، استاد مشاور: محمد فرجیها.
۳. بیات، بهرام، و شرافتی، جعفر، و عبدی، نرگس (۱۳۸۷)، پیشگیری از جرم با تکیه بر رویکرد اجتماع محور (پیشگیری از جرم)، تهران، معاونت اجتماعی ناجا (اداره کل مطالعات اجتماعی).
۴. پاک نهاد، امیر؛ سدره نشین، ابوالفضل (۱۳۹۰)، بررسی قانون جرایم رایانه ای از دیدگاه موازین حقوق کیفری فناوری اطلاعات، مجله کارآگاه، دوره دوم، شماره ۱۷.
۵. توحیدی نافع، جلال؛ امیرلی، حسین (۱۳۹۷)، بایسته‌های کیفرگزینی در وریارویی با جرایم سایبری با تاکید بر رویه‌ی قضایی، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتم دوم، شماره ۱۰۱.
۶. جلالی فراهانی، امیر حسین (۱۳۸۴)، پیشگیری وضعی از جرائم سایبر در پرتو موازین حقوق بشر، مجله فقه و حقوق، شماره ۶، ص ۱۶۳
۷. جلالی، محمد؛ توسلی اردکانی، سعیده (۱۳۹۸)، ضرورت ایجاد نظام هماهنگ حقوقی بین‌المللی در مقابله با جرائم در فضای مجازی، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۹، شماره ۴، ص ۱۳۵۱ - ۱۳۷۲.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۳)، فلسفه حقوق بشر، قم: انتشارات اسرا.
۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، حق و تکلیف در اسلام. قم: مرکز نشر اسرا.

۱۰. جوان جعفری، عبدالرضا (۱۳۸۹)، جرایم سایبری و رویکرد افتراقی حقوق کیفری با نگاهی به قانون مجازات اسلامی بخش رایانه‌ای، مجله دانش و توسعه، شماره ۳۴.
۱۱. جوانمردی صاحب، مرتضی (۱۳۹۴)، نظریه‌ی قلمرو زدایی از حقوق جزا، ماهیت، مبانی و ساختار، تهران: شهر دانش.
۱۲. حاتمی، علی اصغر (۱۳۷۶)، خسارات معنوی و شیوه‌های جبران آن در حقوق ایران مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز « پاییز ۱۳۷۶ و بهار ۱۳۷۷ - شماره ۲۵ و ۲۶ (از صفحه ۱ - تا ۲۰)».
۱۳. حسینی، سید محمد (۱۳۸۰)، منطقه کنترل شده رفتاری در سیاست جنایی اسلام، مجله دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۲، صص ۵۷ - ۹۲.
۱۴. دبیر زاده، الهه (۱۳۹۴)، جدال قدرت و آزادی در دادرسی‌های کیفری، رساله دکتری رشته حقوق جزا، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۵. ذاکری نیا، حانیه و صفایی، سید حسین (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی غیر قراردادی. فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۵، شماره ۲.
۱۶. عالیشاهی، احمد (۱۳۹۵)، پیش‌گیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی اطفال در فضای سایبری، پایان‌نامه کارشناسی ارد حقوق جزا و جرم‌شناسی، استاد راهنما محمود مهدوی،
۱۷. غریبی، احمد (۱۳۹۳)، سیاست قضایی جمهوری اسلامی ایران در قلمرو جرایم مطبوعاتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علام طباطبایی. استاد راهنما قاسم محمدی. استاد مشاور دکتر حسنعلی موذن زادگان.
۱۸. غلامی، علی و رحیمی، محمد مهدی (۱۳۸۸)، تأثیر سیاست جنایی سرکوب‌گرانه بر نرخ ارتکاب جرائم با نگاهی به سیاست جنایی اسلام، پژوهشنامه حقوق اسلامی، شماره ۳۰.

۱۹. فروغی، فضل‌الله؛ صادقی، محمد هادی؛ اخوان کاظمی، بهرام؛ میرزایی، محمد (۱۳۹۷)، کرامت مداری، راهبرد تعادل بخش میان امنیت و آزادی در گفتمان سیاست جنایی، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۵. صص ۴۶-۴۷.
۲۰. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۰)، *ضمان قهری*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۱. محسنی، فرید (۱۳۹۰)، *سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای واقعی و حقیقی*، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی دوره جدید، شماره ۱.
۲۲. محمدی جورکویه، علی (۱۳۸۹)، *سیاست جنایی اسلام در جرایم جنسی، حقوق اسلامی*، شماره ۲۴، صص ۸۷ تا ۱۲۲.
۲۳. محمدی، ابوالحسن (۱۳۶۴)، *حقوق کیفری اسلام*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۴. میرخلیلی، سید محمود (۱۳۸۳)، *پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام*، مجله فقه و حقوق. شماره ۱.
۲۵. نجفی، رضا؛ گرجی ازندریانی، تقی زاده، علی اکبر (۱۳۹۸)، *رویکرد تفسیری دیوان عالی کشور در حمایت از حقوق و آزادی‌ها با تأکید بر آرای حقوقی*. پژوهش حقوق عمومی مقاله ۱۰، دوره ۲۰، شماره ۶۲، صفحه ۲۹۳-۳۲۰. صص ۲۹۳.
۲۶. نجفی، محمد حسن (۱۳۶۷)، *جواهرالکلام*، قم: دارالکتب الاسلامیه .
۲۷. نجفی ابرند آبادی، علی حسین (۱۳۷۹)، *تقریرات درس سیاست جنایی*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۲۸. وطنی، امیر، اسدی، حمید (۱۳۹۵)، *سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران در جرائم سایبری با تأکید بر ویژگی‌های خاص این جرائم*، پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال هفدهم، شماره اول، صص ۹۹ - ۱۲۶.

۲۹. هنری قانع ، اسماعیل (۱۳۹۹)، حمایت از بزه‌دیدگی زنان و کودکان جرایم فضای مجازی در حقوق بین‌الملل ، نخستین همایش ملی پیشگیری از بزه‌دیدگی زنان و کودکان در فضای مجازی

30. Australian Federal Police. (2012). Virtual Global Taskforce. <http://www.afp.gov.au/policing/cybercrime/virtual-global-taskforce.aspx>
31. For further reading see E. A. Caprioli & R. Sorieul, (1997) *Le commerce international electronique: ver l'emergence de regales j ridiques transnationales*, Clunet, <https://www.lccjti.ca/doctrine/caprioli-sorieul>.
32. Jamil , Zahid, (22 March, 2013). "Global Fight against Cybercrime: Undoing the Paralysis", *Georgetown Journal of International Affairs*, <https://www.georgetownjournalofinternationalaffairs.org/online-edition/global-fight-against-cybercrime-undoing-the-paralysis-by-zahid-jamil>,
33. Lessig, Lawrenc (1999) *Code and other laws of Cyber Space*, Basic Books. Also: Perry Barlow ,John () *selling Wine Without Bottles, The Economy of Mind on the Global Net*, Article *DUKE LAW & TECHNOLOGY REVIEW*, vo 18, Available at: <https://scholarship.law.duke.edu/dltr/vol18/iss1/3>
34. Schmitt, Michael N. (2013), *Tallin Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, New York, Cambridge University Press.
35. six members of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) (10 February, 2015) "An Updated Draft of the Code of Conduct Distributed in the United Nations – What's New?", *Incyder News*, available at: <https://ccdcoe.org/updated-draft-code-conduct-distributed-united-nations-whats-new.html>.